

Përmbledhje

Dënimi i krimit dhe kujtesa si themel i një shoqërie të drejtë e paqësore:

Burgu i Spaçit dhe skllavërimi i të burgosurve politikë

Përgatiti Dr. Mirela Sinani

Parlamenti European, në rezolutën e 19 shtatorit 2019, theksoi rëndësinë e kujtesës europiane për të ardhmen e Europës [2019/2819 (RSP)] me “qëllim që të nderojmë viktimat, të dënojmë autorët e krimeve dhe të hedhim bazat e një pajtimi të bazuar mbi të vërtetën dhe veprën e kujtesës”.

Në fondin e madh të dijeve, tashmë njerëzimi ka përcaktuar sistemet skllavopronare si sisteme të bazuara te skllavëria e njeriut nga njeriu, në të cilat rregullat e pronësisë shtriheshin edhe mbi njerëzit, që shiteshin e bliheshin si çdo mall në treg, si të ishin thjesht sende, me dallimin që këto lloj “sendesh” flisnin, ecnin apo kishin edhe ndjenja (?!)...Por historia e shoqërisë njerëzore është e mbushur me shekuj skllavërimi të njerëzve edhe përtej sistemit skllavopronar.

Në shek. XVIII dhe XIX, forcat më të përparuara të frymëzuara nga idetë filozofike të lirisë, të barazisë e të vëllazërisë u ngritën kundër skllavërimit si një njollë e turpshme në ballin e njerëzimit. Me aktin e heqjes së skllavërisë, ato ishin të ndërgjegjshme se, sidoqoftë, turpërimi për këtë traditë skllavërimi do të duhej të ndihej për disa breza me radhë e më pastaj, me largimin në kohë, ky turpërim do të ndihej gjithnjë e më pak, gjersa të mbetej thjesht, si diçka që i përkiste historisë. Realiteti politik, shumë shpejt e rrëzoi poshtë këtë ide.

Komunizmi, fashizmi dhe nazizmi, tre totalitarizma të lindura mu në zemër të Europës në shekullin XX, dy luftëra të njëpasnjëshme botërore, provokuan rëndë njerëzimin dhe tronditën gjer në palcë idetë dhe realitetin e lirisë. Historikisht, totalitarizmi komunist u shfaq më herët dhe nisi që me revolucionin proletar të vitit 1917 në Rusinë cariste.

Pas Luftës së Dytë Botërore, sistemi komunist zgjeroi hapësirën e vet në të gjitha vendet e Europës Lindore. Urrejtja dhe revanshi ndaj tjetrit që i përkiste racës tjetër, kombit tjetër, atje, matanë kufijve u zëvendësua me urrejtjen dhe revanshin ndaj tjetrit këtu, brenda kufijve të vendit, brenda vetë kombit, ndaj tjetrit të klasës së ndryshme nga klasa proletare, ndaj tjetrit me mendim ndryshe nga ideologjia marksiste.

Një sistem i tillë totalitar rrëmbeu me dhunë pushtetin edhe në Shqipëri, duke goditur ekonominë dhe shoqërinë shqiptare dhe duke kundërvënë shqiptarët me njëri-tjetrin.

Shqipëria, ky vend kaq i vogël nga sipërfaqja dhe nga popullsia, iu nënshtrua një regjimi të rreptë spastrimi të vazhdueshëm, të njerëzve me ide të ndryshme prej ideve komuniste ose me prejardhje të ndryshme nga prejardhja proletare, zbrazje fshatrash e krahinash nga familje dhe fise të tëra, shpërngulje dhe internime familjesh në kampe internimi dhe kampe pune.

Ndër burgjet e shumta, të ngritura nga veriu në jug dhe të mbushura plot me shqiptarë të moshave nga më të ndryshmet, dallohej burgu i Spaçit.

Nëse dikush do të mendonte se skllavëria ishte një nocion që i përkiste historisë së largët të njerëzimit, se ajo strukej vetëm nëpër filmat e së shkuarës, gabohej. Skllavëria mbeti gjallë dhe u përdor masivisht nën shtetin e diktaturës së proletariatit.

Burgu i Spaçit, i njohur edhe me emrin *kamp pune*, ishte një ndër burgjet ku të dënuarit politikë shfrytëzoheshin edhe me punë të detyruar. Zyrtarisht, ky burg mban emërtimin *kamp*

riedukimi(?!). Të etiketuar si armiq, të përbuzur, të poshtëruar, të lënë në vetmi, pa familjarë, pa shokë e miq, pa askënd, të izoluar në një vend të shkretë mes malesh, të torturuar, të shfrytëzuar sa t'u dilte shpirti, të masakruar dhe poshtëruar edhe së vdekuri: këta ishin skllëvërit e kohës së re, që figuronin vetëm në pasqyrat e realizimit të planit të prodhimit të minierave si fuqi punëtore, madje me një pagesë sa 10% e pagesës së një punëtori, kundrejt një shfrytëzimi të jashtëzakonshëm, që figuronin në listat e fuqisë punëtore për të ndërtuar uzinat e fabrikat dhe që torturoheshin për vdekje për çdo mosrealizim norme, që edhe vriteshin barbarisht, një fenomen i panjohur për pjesën tjetër të popullsisë, që nanurisej me iluzionet e propagandës komuniste mbi rezultatet e punësorëve të minierave që tejkalonin planet, mbi rininë që hapte kanalet e mëdha kulluese, thante kënetat, ndërtonte uzina dhe fabrika, dhe lulëzonte atdheun.

Diktatura e proletariatit dhe lufta e klasave u përdorën nga partia në pushtet për të kultivuar frikën, për të hapur fushatat e "gjahut" njerëzor dhe për të siguruar skllëvër për sektorët më të vështirë të ekonomisë.

Të burgosurit e Spaçit ishin "gjahu" i shtetit komunist, më saktë i një partie të vetme që drejtonte tërë shtetin, ata ishin provokuar, shtytur në kurth dhe zënë nga shteti, ishin rrëmbyer, dhunuar, torturuar, dënuar dhe burgosur nga një shtet që vepronte me ligj, si një bandë kriminale kundër popullit të vet.

Në Deklaratën e të Drejtave të Njeriut dhe të Qytetarit të vitit 1789, pikërisht dy shekuj përpara sesa shqiptarët "të zgjidhnin" shtetin e diktaturës së proletariatit, renditen të drejtat natyrore dhe të patjetërsueshme të njeriut: liria, prona, siguria dhe rezistenca ndaj shtypjes.

Shqiptarëve u ishin hequr të tëra këto të drejta natyrore duke filluar nga viti 1944 e më tej, me një sërë masash e reformash ekonomike, megjithatë ata e konsideronin veten të lirë, sepse... ishin çliruar nga pushtuesi i huaj, konsideroheshin të lirë meqë nuk ishin brenda burgjeve?!

Në Deklaratën e të Drejtave të Njeriut dhe të Qytetarit të vitit 1789 përcaktohet se liria ka të

bëjë me lirinë për të bërë gjithçka që nuk dëmton askënd tjetër; prandaj ushtrimi i të drejtave natyrore të secilit njeri nuk ka kufij, përveç atyre që sigurojnë anëtarët e tjerë të shoqërisë, gëzimin e të drejtave të njëjta. Këto kufij mund të përcaktohen vetëm me ligj. Ky konceptim për lirinë i deklaruar që në shekullin XVIII ishte hequr me ligj në Shqipërinë e diktaturës së proletariatit dhe, në çdo rast, institucionet përkatëse shtetërore mund të ngrinin akuza "për agjitacion e propagandë kundër shtetit". Liria për të lëvizur lirshëm ishte zhdukur me kohë. Me pretekstin e rrethimit nga bota borgjeze, i gjithë vendi ishte i rrethuar me kufij të mbyllur me tela me gjemba dhe i ruajtur me roje të armatosura, gjë që dëshmonte kthimin e të Shqipërisë në një burg të përmasave gjigante.

Kushdo që dëshironte të shkonte në botën borgjeze, akt që nuk i shkaktonte dëm askujt tjetër veç vetes së vet, arrestohej për "tentativë arratisjeje". Edhe në këtë pikë, ligjet e shtetit të diktaturës së proletariatit bënin hapa mbrapa, duke rrëzuar Deklaratën e të Drejtave të Njeriut e të Qytetarit të shpallur në shekullin XVIII.

Edhe pse liritë ishin zhdukur njëra pas tjetrës - ishte hequr liria e shprehjes dhe e mendimit ndryshe, liria e lëvizjes së lirë - nën tryshninë e propagandës dhe të frikës nga agresioni i huaj, shqiptarët kishin iluzionin se ishin të lirë. Kjo ishte drama e shqiptarëve. Pikërisht, në këtë atdhe "të lirë", me këta shqiptarë "të lirë", lulëzonte fenomeni i skllavërimit të njeriut nga shteti. Në fakt, të gjitha hallkat ishin qepur trashë, por gjithsesi, diktaturës i duhej një kuadër ligjor si justifikim, për farsën se po vendoste drejtësi.

Nga momenti që kundër dikujt ishte ngritur një akuzë, jeta e tij ishte shënjuar. Të burgosurit politikë ishin shpallur armiq: jeta e tyre nuk i interesonte më askujt, prandaj kalimi i portës së burgut i nxirrte ata nga dimensionet hapësinore-kohore të realitetit shoqëror. Shteti, në fakt, bëhej pronar i jetës dhe i vdekjes së tyre. Pavarësisht se dënimi mund të ishte edhe vetëm 5 vjet dhe me një akuzë qesharake, shteti sajonte pretekste për të dhënë ridënime të njëpasnjëshme dhe për të mos e lejuar më atë person të dilte i gjallë nga burgu, nuk e lejonte të fitonte lirinë pas kryerjes së dënimit, sikurse edhe mund ta asgjësonte pa dhënë llogari e pa mbajtur përgjegjësi askush, siç

kishte ndodhur në shumë burgje, mes tyre, edhe në Spaç.

Jo vetëm shfrytëzimi me punë të detyruar, në mënyrë çnjerëzore, por sidomos ndërprerja e çdo mundësie për rifitim të lirisë përmes dënimeve të njëpasnjëshme, përbëjnë karakteristikat themelore të skllavërimit të të burgosurve politikë në burgjet e diktaturës në Shqipëri.

Ajo që ishte e veçantë për Spaçin, lidhej me shfrytëzimin e gjahut njerëzor për punë të detyruar në miniera, një nga sektorët më të vështirë të ekonomisë, me përfitime shumë të mëdha, por me rrezikshmëri të lartë jete dhe, për këtë arsye, me mungesë të madhe të fuqisë punëtore. Të burgosurit në burgun-kamp pune të Spaçit ishin të detyruar të realizonin me çdo kusht normën, përndryshe jeta e tyre varej në një fill: që shteti, përmes dorës së rojës, ushtarit, oficerit, policit, operativit etj., mund ta këpuste pa asnjë problem, sepse jeta e një “armiku” nuk vlente.

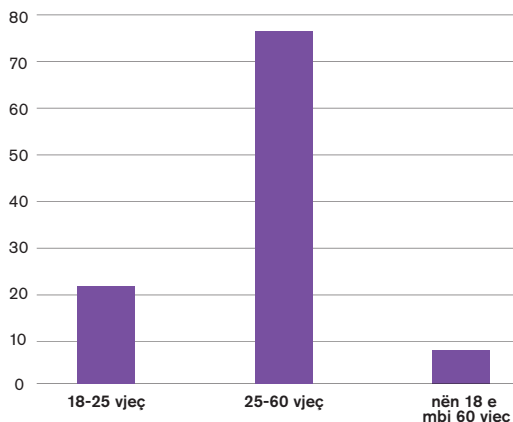
Për të qartësuar sa të jetë e mundur, shfrytëzimin e të burgosurve në Spaç, nga qershori i vitit 1968 e deri në mars të vitit 1991, AIDSSH nisi një komunikim, bashkëpunim dhe partneritet me disa institucione shtetërore: me Ministrinë e Brendshme, Ministrinë e Drejtësisë, Ministrinë e Ekonomisë dhe Financave, Ministrinë e Infrastrukturës dhe Energjisë, me struktura vartësie të kësaj të fundit, si “Alb Bakër” sh.a, me Arkivin e Shtetit.

Pas këtyre komunikimeve, me disa prej institucioneve edhe në mënyrë të vazhdueshme, u krijua një tablo se çfarë ishte dhe çfarë solli dënimi me punë të detyruar brenda burgjeve të diktaturës, për qindra e mijëra shqiptarë, të cilët ishin gjykuar, shumica për arsye politike dhe për të cilët në gjykata ishte shqiptuar dhe shkruar vendimi, vetëm me heqjen e lirisë.

Gjatë 23 vite të ekzistencës së atij burgu famëkeq vuajtën dënimin më shumë se 2200 të dënuar. Në çdo vit, në burgun e Spaçit pati rreth 900 -1100 të burgosur, 20% e të cilëve ishin të moshës 18 deri në 25 vjeç; 75% ishin të moshës 25 deri në 60 vjeç dhe 5% ishin të moshave nën 18 vjeç, apo mbi 60 vjeç.

Të dhënat janë pasqyruar në grafikun djathtas sipër:

Grafiku 1

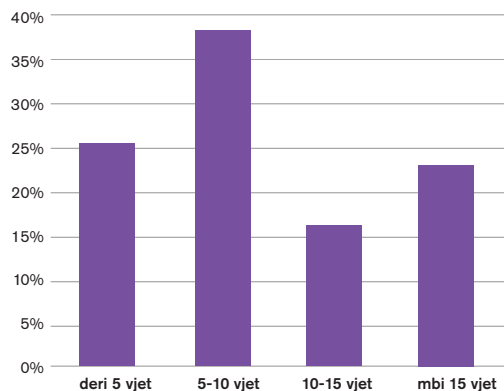
Siç shihet edhe nga grafiku, pjesën më të madhe, rreth 75%, e zënë moshën 25-60 vjeç, moshën më të fuqishme për punë të rëndë.

Për nga dënimet:

- Të dënuar deri në 5 vjet heqje lirie, ishin rreth 25% e të burgosurve.
- Të dënuar me nga 5 deri në 10 vjet heqje lirie, ishin rreth 38% e tyre.
- Të dënuar me 10 deri në 15 vjet heqje lirie, ishin rreth 15% e të dënuarve me burg.
- Të dënuar me mbi 15 vjet heqje lirie, ishin rreth 22% e tyre.

Të dhënat pasqyrohen në grafikun e mëposhtëm:

Grafiku 2

Në burgun e Spaçit, gjatë gjithë viteve, rreth 55% e të burgosurve ishin përsëritës, kurse një pjesë e të burgosurve ishin edhe të ridënuar po aty, gjatë vuajtjes së dënimit.

Një e dhënë shumë e ndryshueshme ka qenë origjina e të burgosurve, që hedh dritë mbi një fenomen shumë radikal siç ishte zhvillimi i luftës së klasave, përmasat, shtrirja, thellësia, ashpërsia e së cilës, në shoqërinë shqiptare, ishte e tillë që, prej saj, nuk përjashtohej askush.

Lufta e klasave, që sipas orientimeve të Komitetit Qendror të Partisë së Punës së Shqipërisë, herë ulej e herë ngrihej, po asnjëherë nuk shuhej, paraqitej si burim zhvillimi, ngjashëm me përfytyrimet e zjarrit heraklitian, që përshkonte gjithçka. Mbështjellë me këtë veshje filozofike antike dhe sidomos bazuar tek ideologjia marksiste, lufta e klasave u përdor si arma që spastroi shoqërinë shqiptare dhe ndryshoi thellësisht fizionominë shoqërore, ekonomike, kulturën, të drejtën, zakonet, traditat, moralin, mendësitë dhe përjetimet psikologjike brenda një kohe shumë të shkurtër. Koncepti mijërvjeçar për lirinë dhe përvoja njerëzore e lirisë erdhi dhe u rruddh në një përfytyrim mjeran lirie, megjithëse i "argumentuar shkencërisht" dhe në një përvojë "lirie" që identifikohet me të menduarit e të jetuarit siç thotë partia dhe me të jetuarit si në rrethim. Ndryshueshmëria aq e madhe e origjinës së të burgosurve dëshmon edhe faktin tjetër që të dhënat që përdoreshin nga prokuroria dhe gjykata, si fakte për të ndërtuar akuzën dhe për të vënë dënimin, ishin subjektive.

Statistikat tregojnë, gjithashtu, se numri më i madh i të burgosurve në raport me popullsinë, ka qenë nga zonat kufitare. Edhe pse kufiri shqiptar ishte një pjesë territori e rrethuar me tela me gjemba, me sinjalizues elektrikë, e ruajtur nga roje të armatosura që kishin të drejtë të vrisnin këdo që i afrohej dhe që ishin të mbështetur nga qentë e stërvitur të kufirit, të jetuarit pranë vijës kufitare bëri që tek ajo pjesë e popullit që banonte atje, më pranë pjesës tjetër të botës, të mbetej gjallë dhe të pulsonte vazhdimisht ndjenja e lirisë, ideja e lirisë dhe shpresa e shpëtimit nga ky shtet i vetërrethuar, që vetasgjësonte sistematikisht popullsinë e vet. Të dhënat e përgjithshme të realizimit të planit që përpiloheshin në çdo minierë, nxirreshin nga të dhënat e mbajtura në regjistra,

ku në kolona të veçanta shënohej realizimi i normës ditore nga çdo i burgosur, i rreshtuar si fuqi punëtore në minierë. Trajtimi i secilit prej tyre, varej nga realizimi ose mosrealizimi i normës. Shprehja "O normën, o shpirtin!" e pambështetur në ndonjë vendim gjykate, e pashkruar në muret e burgjeve, por e shqiptuar nga të gjithë policët dhe rojet e burgjeve, duke ia përplasur në fytyrë çdo të burgosuri që kryente punë me detyrim, nuk ndryshon aspak nga shprehja "Puna të çliron", e shkruar në hyrje të kampeve naziste të shfarosjeve në masë. Njëra shfaqej menjëherë dhe dukej që në hyrje, tjetra nuk dukej, por dëgjohej përditë, sa kohë kishe jetë në ato burgje-kampe pune, ndërsa pasojat e saj mbetën të fshehura e të panjohura për një kohë shumë të gjatë - mbi gjysmëshekullore.

Mosrealizimi i normës shoqërohej me dënime torturuese, deri në ridënime. Treguesit e realizimit të planit nga të burgosurit që punonin në miniera janë në rritje, me tejkalime çdo muaj e çdo vit. Përtej statistikës së thjeshtë dhe shifrave të ngurta, që gjithsesi, nuk tregojnë as kushtet teknike të minierave, as kushtet e punës së të burgosurve minatorë, as mjetet me të cilat punonin, as krimet e kryera mbi ta brenda minierave, kushdo mund të pyesë: Po ç'ishin këta të burgosur që punonin? Ç'ishin këta të burgosur që punonin dhe që dënoheshin për mosrealizimin e normës? Ç'ishin këta të burgosur që punonin, që dënoheshin dhe që torturoheshin për mosrealizimin e normës? Ç'ishin këta të burgosur që punonin, dënoheshin, torturoheshin dhe që vriteshin për mosrealizimin e normës? Ç'ishin këta të burgosur që punonin, dënoheshin, torturoheshin, vriteshin dhe që u zhdukej trupi pa gjurmë, maleve ose thellësive të minierave, për mosrealizim norme? Mbi bazë të cilit ligj, a të cilit vendim gjykate?

Në çdo vend të qytetëruar të botës, në të drejtën penale, që nga përcaktimi i veprave penale e deri te përcaktimi i dënimeve, llojet dhe masat e tyre, qëllimi është që të parandalohet kryerja e një veprë penale, të ndëshkohet personi që e kryen, duke iu hequr, apo kufizuar liria dhe disa të drejta të tjera, si edhe të edukohet me qëllim rehabilitimin në jetën shoqërore, pas kryerjes së dënimit. Mënyra sesi ishte ndërtuar e drejta penale, qëllimi, konceptimi i veprës penale dhe zgjerimi tej mase i saj, pastaj i gjithë sistemi i

institucioneve të përgjimit, zbulimit, ndjekjes, hetimit, gjykimit si edhe sistemi i institucioneve të vuajtjes së dënimit me burgje-kampe pune si ai i Spaçit e të tjerë, na jep pamjen e një shteti bandit i interesuar të shtyjë në krim, të rrëmbejë dhe të kriminalizojë sa më shumë njerëz, të dënojë sa më rëndë e të krijojë pretekste për të ridënuar, me qëllim që i burgosuri të mos dilte më i gjallë nga burgu, na jep pamjen e një shteti që, të dënuarit në burgje nuk ishin atje për të vuajtur dënimin, ca më pak për t'u rehabilituar, por për t'u shfrytëzuar maksimalisht, si fuqi e gjallë e punës deri në vdekje, madje edhe për t'u asgjësuar.

Treguesit e dhimbshëm ekonomiko-financiarë

Në burgun-kamp pune të Spaçit norma e ditës së punës së një të burgosuri që përfshihej në fuqinë punëtore të minierës si punëtor i pakualifikuar, thjesht punëtor kazme dhe lopate, që mbushte e shtynte vagonët me mineral, ishte nxjerrja e 8 tonëve mineral bakri në një turn. Puna ishte e organizuar me tre turne, kurse paga ishte përcaktuar me ligj sa 10% e pagës së një punonjësi në gjendje të lirë, për të njëjtën punë të kryer.

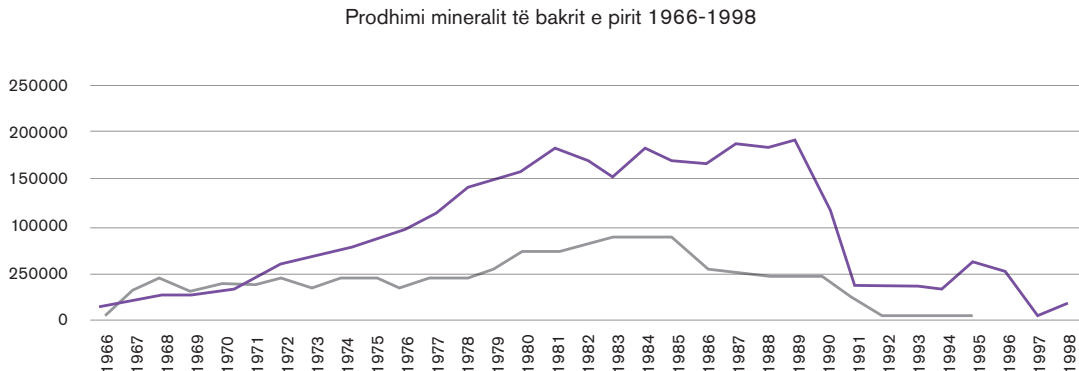
Të burgosurit e Spaçit që u shfrytëzuan për punë të detyruar në nëntokën e Spaçit, në 23 vite kryen 88.388 (tetëdhjetë e tetë mijë e treqind e tetëdhjetë e tetë) metër linearë punime minerare. Çdo metër linear i ri në minierë është hapur vetëm nga të burgosurit. Ndër punët e tjera ishin mbushja e mineralit nëpër vagonë, shtyrja e vagonëve me mineral, nxjerrja në sipërfaqe etj. Të burgosurit nxorën nga nëntoka e Spaçit 2.8 milionë tonë mineral bakri¹ (llogaritur për periudhën 1968 - mars 1991, kohë kur ka funksionuar kampi) dhe rreth 1 milion ton mineral piriti.

Në tabelën 1 janë paraqitur të dhënat zyrtare shtetërore, që sot i ka në zotërim Shoqëria aksionare "AlbBakër" sh.a. për prodhimin e mineralit të bakrit dhe të piritit në ish-minierën e bakrit, Spaç, në vite. Diferencat në sasinë e mineralit të nxjerrë në periudha të ndryshme, dëshmojnë edhe për shfrytëzimin që i është bërë punës së papaguar të të burgosurve, deri në vitin 1990.

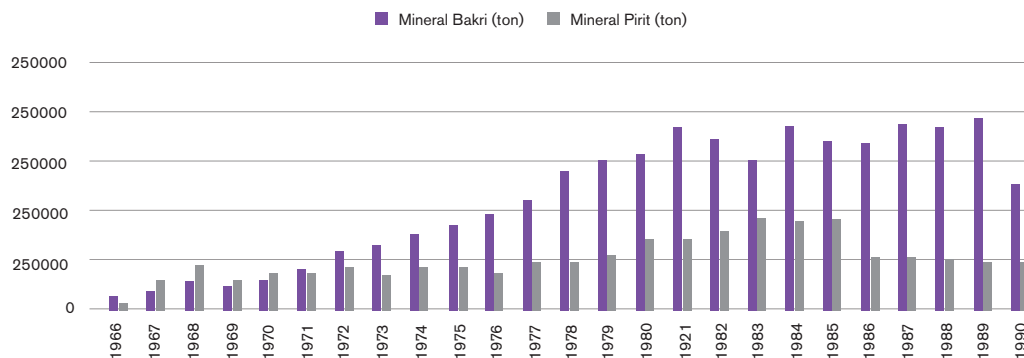
Vitet	Mineral bakri (ton)	Mineral piriti (ton)
1966	13600	7355
1967	20403	30619
1968	28088	45069
1969	24947	30036
1970	30000	38237
1971	41443	37280
1972	60059	43580
1973	65613	35593
1974	76540	43869
1975	84795	43474
1976	95983	36098
1977	111516	47057
1978	139090	48281
1979	150659	54749
1980	156502	71532
1981	184134	70643
1982	172515	80219
1983	150794	92000
1984	184995	89001
1985	168986	92410
1986	168106	54012
1987	187815	54775
1988	183574	50958
1989	192338	48800
1990	126752	48750
1991	34729	22988
1992	35885	6551
1993	37867	7358
1994	34142	3309
1995	62737	2649
1996	53789	-
1997	7098	-
1998	18246	-
Totali	3103740	1337252

1. Të dhënat janë siguruar përmes shkresave-kërkesë të AIDSSH-së për Ministrinë e Infrastrukturës dhe Energjisë, me nr. 482 prot., datë 06.03.2023; Kthim përgjigje nga Ministria e Infrastrukturës dhe Energjisë, përmes "AlbBakër" Sh.A. me nr. 21/1 Prot., datë 10.03.2023, arkivuar nga AIDSSH me nr. 482/2 Prot., datë 13.03.2023.

Grafiku 3

Grafiku 4

Në grafikun 3 paraqiten në mënyrë lineare, nxjerrja e mineralit të bakrit dhe të piritit, bazuar në të dhënat deri në vitin 1998.

Në grafikun 4 pasqyrohet prodhimi i mineralit të bakrit e të piritit krahasuar me njëri-tjetrin, çdo vit, deri më 1990.

Nga viti 1966 e deri në korrik të vitit 1968, në minierën e Spaçit punonin vetëm punëtorë miniere. Siç shihet edhe nga kurba e grafikut, sapo aty pranë u vendos burgu i Spaçit, prodhimi i bakrit dhe i piritit u shumëfishua. Gjithashtu, me mbylljen e burgut të Spaçit në vitin 1991, shihet qartë edhe nga grafiku, se çfarë ndodh me prodhimin e mineralit të bakrit dhe të piritit: nxjerrja e bakrit ra në nivele minimale, kurse nxjerrja e piritit u ndërpre krejtësisht.

Nga minerali i bakrit, përqindja bakër e të cilit ishte rreth 1.15%,² pas përpunimit u përfutur rreth 35 mijë tonë bakër, sasi kjo që në bursat e kohës, ku bakri kuotohej nga 1900 \$/ton deri në 3500 \$/ton, vlerësohej rreth 94 milionë e 500 mijë dollarë amerikanë ose krahasuar me bursën e sotme, pra viti 2023, ku bakri kuotohet rreth 8890 \$, vlera do të ishte 311 milionë e 150 mijë dollarë amerikanë.

2. Sipas të dhënave të marra me shkresat përgjigje nga "AlbBakër" sh.a., me nr. 21/3 Prot., datë 02.05.2023, për kërkesën e AIDSSH-së me nr. 482/7 prot., datë 26.04.2023, arkivuar nga AIDSSH me nr. 482/8, datë 03.05.2023, nxjerrja e mineralit të bakrit nga persona të dënuar është bërë në minierat Spaç, Gurth-Spaç nr.1 në rrethin Mirditë dhe në minierën Qafë-Bari në rrethin Pukë, por vetëm në minierën e Spaçit, kanë punuar të burgosurit politikë. Në këtë minierë, minerali i nxjerrë ka pasur një pastërti që nuk e ka kaluar në asnjë rast shifrën 1.15%. Në minierën Gurth-Spaç nr.1, ku kanë punuar të burgosur të zakonshëm, pastërtia e mineralit të bakrit ka qenë 1.5%-2.82%.

Produkti i mundit të punës së detyruar të të burgosurve i jepte frymëmarrje shumë sektorëve të ekonomisë. Sasi të mëdha të mineralit të bakrit shkonin në Uzinën e Telave në Shkodër, ku prodhoheshin produkte të rëndësishme për industrinë energjetike dhe mekanike.

Një sasi e konsiderueshme sidomos bakër elektrolitik, eksportohej, shitej në tregje, apo shkëmbehej me klering me shtete të ndryshme në Europën Lindore dhe në këmbim merreshin makineri bujqësore, pjesë këmbimi, artikuj të ndryshëm industrialë, etj.

Raportet financiare të këtyre transaksioneve është shumë e vështirë të gjenden, pasi në sistemin e diktaturës së proletarietit mungonte transparenca dhe çdo gjë zhvillohej e mbyllur dhe në fshehtësi. Edhe nëse mund të ekzistonte ndonjë dokument, p.sh., në Ministrinë e Tregtisë së Jashtme është zhdukur gjatë ndryshimit të sistemit dhe largimit të qeverisë që lidhej me atë sistem.

Minerali i piritit i nxjerrë në minierën e Spaçit, në sasi të përgjithshme, prej 1.211 154 tonë³ kryesisht shkonte për eksport, ndërsa një pjesë përdorej në Uzinën e Superfosfatit, ku prodhoheshin plehurat kimike për bujqësinë, si edhe shërbente si lëndë e parë për prodhimin e acidit sulfurik (H_2SO_4), etj.

Shumë prej të burgosurve që kryenin punë të detyruar në miniera, të lodhur nga torturat dhe poshtërimet, në dëshpërim e sipër, hidheshin mbi telat me gjemba që rrethonin burgun-kamp pune të Spaçit, që s'mund të kapërceheshin e nga ku s'mund të arratisesh askush, megjithatë rojet qëllonin mbi ta dhe i vrisnin.

Shumë të tjerë vdiqën nga mundimi, torturat, sëmundjet e mushkërive dhe sëmundje të tjera që merrnin nëpër biruca dhe në dhomat e tejmbushura me të burgosur e pa kushte jetese, si edhe nga mungesa e sigurisë teknike në galeritë e minierave, apo nga dhuna e ushtruar prej rojeve edhe gjatë procesit të punës.

Pjesa më e madhe e të burgosurve morën ridënime, duke i kthyer dënimet e tyre fillestare

disavjeçare, në dënime thuajse të përjetshme. Të mbijetuarit nga burgjet komuniste dëshmojnë se shteti i diktaturës së proletarietit i kryente torturat sipas manualeve që i kishin ardhur nga Jugosllavia, Bashkimi Sovjetik apo Gjermania etj. Siç dëshmojnë të mbijetuarit, prifti katolik Pjetër Meshkalla kishte kundërshtuar përkthimin, nga gjuha gjermane, të manualeve me tortura çnjerëzore. Megjithatë, sistemi kishte në shërbim njerëz të specializuar në vendet komuniste për tortura, si edhe manuale që u përkthyen dhe aplikoheshin mbi të dënuarit.

Shfrytëzimi i të dënuarve për punë të detyruar në miniera, kushtet e vështira të punës, norma tepër e lartë dhe ndëshkimet e rënda për mosrealizimin e saj, mungesa e çdo mbrojtjeje teknike në punë, ushqimi shumë i pakët dhe jashtë standardeve shëndetësore, dhuna e vazhdueshme nga policia dhe punonjës të tjerë të shërbimit në burgje, ishin faktorët që shkaktuan shpërthimin e revoltës në 21 maj të vitit 1973 në Spaç, revoltë që zgjati tri ditë dhe tronditi nga themelet gjithë shtetin diktatorial.

Të mbijetuarit nga burgu i Spaçit dëshmojnë se jo vetëm që kërkesat e tyre të drejta nuk u morën parasysh, por shteti i diktaturës së proletarietit reagoi me egërsi për ta shtypur revoltën. Me urgjencë u mobilizuan korpuset të tëra dhe u zëvendësuan ushtarët me trupa policore. Kishte aq shumë trupa në rrethim, saqë policët rrinin ngjeshur sup më sup.

Që shfrytëzimi i këtyre skllëvërve të socializmit të vazhdonte i pandërprerë, shteti veprooi me shpejtësi, duke arrestuar të gjithë pjesëmarrësit më parë dhe më aktivët në revoltë.

Në Spaç u zhvilluan gjyqe farsë dhe u dhanë dënime me vdekje, për katër nga pjesëmarrësit në revoltë, të cilët, u masakruan dhe ndoshta, disa e dhanë frymën e fundit, përpara se ajo të mbyllej plotësisht dhe shumë më parë sesa të zhvilloheshin gjyqet për ta.

Tragjikisht, një pjesë e të burgosurve politikë të Spaçit edhe pas vdekjes mbajnë ende vulën e armikut për shkak se janë dënuar duke u cilësuar

3. Sipas të dhënave të marra me shkresat përgjigje nga "AlbBakër" sh.a., me nr. 21/3 prot., datë 02.05.2023, për kërkesë e AIDSSH-së me nr. 482/7 prot., datë 26.04.2023, arkivuar nga AIDSSH me nr. 482/8, datë 03.05.2023.

për "akte terroriste". Qindra të tjerë, e ndoshta më shumë, janë të dënuar pafundësisht të humbur e të pavarrë, sepse në mënyrën më mizore dhe në kundërshtim me çdo kod moral, që nga kohët më të lashta, trupat e tyre janë hedhur maleve dhe përrunjve gjysmë të groposur ose janë lënë në natyrë, që të shqydheshin nga egërsirat. Eshtrat e tyre s'dihet as ku ndodhen, as si të identifikohen. Diktatura e proletariatit s'kishte të ngopur me torturat ndaj trupave të të gjallëve dhe gjymtimet e trupave të të vdekurve, me zhbërjen e dinjitetit njerëzor, depersonalizimin, zhdukjen e varreve.

Ish-burgu i Spaçit ose burgu-kamp pune do të jetë përherë një vend i krimin komunist, krim që u krye në mënyrë masive dhe për gjysmë shekulli rresht, nga një sistem që, përmes propagandës, mashtroi popullin me pamje të bukura të lirisë dhe të jetës së lumtur, ndërsa e rrethoi të gjithin me klone dhe tela me gjemba, për të mos lejuar askënd as të ëndërronte të largohej për diku tjetër, as të shprehte ndonjë dëshirë të tillë.

Kushdo që, qoftë në mënyrë naive, e shprehu një ëndërr të tillë, qoftë që guxoi të provonte të kapërcente telat me gjemba ose ra në kurth dhe nga frika u drejtua nga kufiri me tela me gjemba, u dënua nga shteti i diktaturës së proletariatit, jo thjesht me burgim, por iu nënshtrua një procesi të mohimit tërësor shoqëror, për së gjalli si të vdekur, kurse për së vdekuri, të humbur e pa asnjë shenjë.

Sot në Spaç ende kemi një krim të vazhduar. Janë të zhdukurit, rreth 50 ish-të dënuar të identifikuar gjer tani që presin t'u prehen eshtrat aty ku duhej të ishin, pranë të afërmeve të tyre, prej të cilëve u ndanë dhunshëm së gjalli. Çdo jetë vdes dhe jetë të lindura prej saj vazhdojnë, por vdekjet e Spaçit janë ndryshe, janë vdekje që jetojnë... Ndaj, Spaçi ka qenë një ferr dhe sot është një histori e rëndë edhe për t'u lexuar, një histori që i bën me turp shqiptarët dhe shtetin shqiptar, dhe detyron ndjesën ndaj të gjithë atyre njerëzve dhe familjeve të tyre, ndjesën ndaj brezave të rinj, për tronditjen që shkakton zbulimi i këtyre krimeve. Revolta e Spaçit do të mbetet në historinë e kombit tonë si një frymëmarrje shprese dhe besimi, nën dhunën e pandërprerë të diktaturës.

Jo rastësisht, Asambleja Parlamentare e Këshillit të Europës, në një rezolutë të veçantë, Rezoluta 1096, që në vitin 1996, theksonte se trashëgimia e regjimeve totalitare komuniste, nuk ishte një çështje e lehtë për t'u trajtuar: *"Në planin institucional, kjo trashëgimi përfshinte centralizimin, militarizimin e institucioneve civile, burokratizimin, monopolizimin...; në nivelin e shoqërisë, shkonte nga kolektivizmi dhe konformizmi në bindjen e verbër dhe në mënyra të tjera të mendimit totalitar. Në këto kushte është e vështirë të ringrihet një shtet i së drejtës i civilizuar dhe liberal - prandaj strukturat dhe mënyrat e të menduarit të së kaluarës duhet të çmontohen dhe të kapërcehen"*.

Hapja e dosjeve të shërbimit sekret do të ishte një hap, krahas hapave të tjerë - rehabilitimit të të gjithë ish-të dënuarve, ruajtjes dhe kthimit në vende të kujtesës kolektive të burgjeve dhe të institucioneve të tjera ku janë kryer krime kundër jetës njerëzore dhe dinjitetit njerëzor - që përmes njohjes së të vërtetës, të zhduken iluzionet për sistemin komunist dhe brezat e rinj të orientohen drejt ndërtimit të perspektivave të tjera shoqërore ku jeta njerëzore, ashtu siç na mësojnë filozofët që nga thellësitë e kohës e siç e ripërsërit Kanti, të trajtohet si qëllim e jo si mjet. Ndërmarrja e këtyre hapave do të shërbejë për ngritjen e shtetit të së drejtës dhe mosdështimin e procesit të demokratizmit.

Ndryshe, siç theksohet në rezolutën 1096 të Asamblesë Parlamentare të Këshillit të Europës, *"do të shikojmë të instalohet oligarkia në vend të demokracisë, korrupsioni në vend të shtetit të së drejtës dhe kriminaliteti i organizuar në vend të të drejtave të njeriut. Në rastin më të keq, do të asistojmë në "restaurimin e mëndafshtë" të një regjimi totalitar, qoftë edhe të përmbysjes me forcë të demokracisë ende në lindje e sipër"*.

Mblodhën dhe përpunuan të dhënat:

Luan Ismaili, Anton Dukagjini, Vojsava Delilaj ⁴

4. Përmbajtja e kësaj analize është përgjegjësi vetëm e autores dhe nuk mund të konsiderohet në asnjë rrethanë si pasqyrim i qëndrimit të Autoritetit për Informimin mbi Dokumentet e ish-Sigurimit të Shtetit.